

ANTOLOGIA
POLSKIEJ MYŚLI
POLITYCZNEJ OKRESU
DWUDZIESTOLECIA
MIĘDZYWOJENNEGO

ZEBRALI, OPRACOWALI
ORAZ WSTĘPEM OPATRZYLI

*Grzegorz Radomski, Michał Strzelecki,
Witold Wojdyło, Małgorzata Zamojska*

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIwersYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA

TORUŃ 2015

Recenzent
Jarosław Macała

Redaktor wydania
Magdalena Szczepańska

Projekt okładki
Tomasz Jaroszewski

© Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2015

ISBN 978-83-231-3403-9

**WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu MIKOŁAJA KOPERNIKA**

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
tel. +48 56 611 42 95, fax +48 56 611 47 05
e-mail: wydawnictwo@umk.pl

Dystrybucja: ul. Mickiewicza 2/4, 87-100 Toruń
tel./fax: +48 56 611 42 38, e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

Wydanie pierwsze

Druk i oprawa: Drukarnia Wydawnictwa Naukowego
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
-------------	---

KONSERWATYŚCI

S. Estreicher, <i>Istota konserwatyzmu</i>	17
Sz. Dzierzgowski, <i>Król źródłem władz</i>	19
S. Cat-Mackiewicz, <i>Zachowawczość</i>	34
W. L. Jaworski, <i>Mysli o ustroju państwowym</i>	37
P. Dunin-Borkowski, <i>Konserwatyzm a idea elity rządzącej</i>	39
A. M. Bocheński, <i>Warunki likwidacji B.B.W.R.</i>	47

PIŁSUDCZYCY

I. Matuszewski, <i>Próby syntezy</i>	51
J. Jędrzejewicz, <i>Józef Piłsudski</i>	53
J. Husarski, <i>Nakaz czynu majowego</i>	55
J. Ostrowski, <i>Kontury idei państwowej</i>	57
<i>Deklaracja ideowo-polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego</i>	59
Niesygnowany, <i>Wartość wychowawcza Legionów</i>	67
B. Miedziński, <i>Na przełęczy, Inicjatywa, Organizacja państwa a organizacja narodu</i>	68

NARODOWA DEMOKRACJA

T. Gluziński, <i>Mniejszości narodowe a państwo</i>	73
M. Holder-Eggerowa, <i>Kobieta a samorząd</i>	81
<i>Deklaracja ideowa Młodzieży Wszechpolskiej uchwalona na III-cim Kongresie w Warszawie w listopadzie 1925 r.</i>	87
J. Giertych, <i>O program polityki kresowej</i>	89
R. Dmowski, <i>Czem są Żydzi</i>	96
R. Dmowski, <i>Nacjonalizm a żydzi</i>	99
R. Rybarski, <i>Naród a gospodarstwo</i>	103
<i>Polska na zakręcie. Streszczenie przemówienia red. St. Sachy, Zjazd przedstawicieli Pracy Narodowej na wsi. Przebieg – Referaty – Uchwały</i>	108

CHRZEŚCIJAŃSKA DEMOKRACJA

S. Adamski, <i>Zasady i dążenia Narodowego Stronnictwa Pracy</i>	117
A. Szymański, <i>Państwo i społeczeństwo</i>	122
<i>Rewizja konstytucji marcowej i postulaty katolickie (to wyraz osobistych zapatrywań grupy katolików niepodpisanych)</i>	126
<i>Uwagi Episkopatu Polski w przedmiocie zmian Konstytucji</i>	131
<i>Przebudowa ustroju społecznego na podstawie encykliki „Quadragesimo Anno”</i>	135
<i>List pasterski Episkopatu Polski</i>	137
J. Kobyliński, <i>Istota i geneza państwa totalnego</i>	139
I. Czuma, <i>Wolność narodu w państwie</i>	143

RUCH LUDOWY

<i>Deklaracja i program Polskiego Stronnictwa Ludowego uchwalony przez kongres delegatów PSL dnia 1 czerwca 1919 r. w Krakowie</i>	147
<i>Odezwa klubu parlamentarnego PSL Piast w sprawie wypełniania przez ludowców obowiązków obywatelskich</i>	154
J. Kuncewicz, <i>Samorząd jako element przyszłej łączności państwowej, Państwo a organizacje jego obywateli, Rola fermentów społecznych</i>	157
S. Miłkowski, <i>Agraryzm jako forma przebudowy ustroju społecznego</i>	161

POLSCY SOCJALIŚCI

<i>Program Polskiej Partii Socjalistycznej uchwalony na XVII Kongresie .....</i>	171
B. Siwik, <i>Państwo a społeczność narodowa .....</i>	172
Z. Kisielewski, <i>Kultura a proletariat .....</i>	177
M. Niedziałkowski, <i>Teoria i praktyka socjalizmu wobec nowych zagadnień .....</i>	179
B. Siwik, <i>W walce o prawdę .....</i>	192
<i>Program Polskiej Partii Socjalistycznej uchwalony przez XXIV Kongres ...</i>	195
Z. Gross, <i>Człowiek i wolność. Wstęp do filozofii socjalizmu .....</i>	195

ANARCHIŚCI I SYNARCHIŚCI

E. Abramowski, <i>Zasady republiki kooperatywnej .....</i>	203
A. S., <i>Federalizm w praktyce organizacji anarchistycznej .....</i>	205
M. B., <i>Pomoc wzajemna a walka klas. Tezy do referatu w rocznicę śmierci Piotra Kropotkina .....</i>	208
W. H., <i>Bezrobocie a anarchizm .....</i>	211
Niesygnowany, <i>Synarchja w ustroju politycznym Polski .....</i>	215

WSTĘP

Przywołując za Arystotelesem słynną definicję człowieka *zoon politikon*, można stwierdzić, iż nie powinno dziwić wielowiekowe zainteresowanie kwestiami społeczno-politycznymi. Refleksji poddawano tematykę niezwykle rozległą, dotyczącą m.in. eutanazji, istoty komunikowania czy zasad funkcjonowania instytucji publicznych. W konsekwencji jeden ze współczesnych badaczy pod pojęciem „myśl polityczna” rozumie każdą wyartykułowaną propozycję dotyczącą sfery polityki. Nie wnikając w rozbieżności dotyczące definicji kluczowego dla niniejszego tomu pojęcia, uznano, że „myśl polityczna jest to wszelka forma refleksji nad rzeczywistością polityczną, niezależnie od stopnia rozwoju, wewnętrznej spójności i systematyzacji oraz teoretyzowania i konkretyzacji. Głównym (ale nie jedynym) przedmiotem owej refleksji jest polityka rozumiana jako forma działalności społecznej poprzez stosunki i mechanizmy związane ze sprawowaniem władzy, mająca na celu zarówno realizację własnego ładu politycznego, jak i zaspokajanie określonych interesów”*. Zgodnie z klasycznym, ukształtowanym już na początku XIX wieku poglądem zakładano, że każda grupa polityczna powinna przede wszystkim przedstawić ocenę przeszłości, analizę rzeczywistości oraz własną wizję pożądanego ładu. W następnej kolejności należy tworzyć pro-

---

* J. Jachymek, W. Paruch, *Wstęp*, [w:] *Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Lublin 2011, s. 11–12.

gramy oraz środki stosowane w bieżącej polityce. W konsekwencji twórcy polskiej myśli politycznej wykazywali skłonność do dyskusji nie tylko z koncepcjami politycznymi, ale także prądami filozoficznymi, literackimi i naukowymi. Przy tym okresy przełomu czy kryzysu to czas wzrostu ilości wypowiedzi. Dostrzegany po pierwszej wojnie światowej kryzys dotychczasowych zasad i wartości zaowocował lawiną różnorodnych koncepcji. Paul Johnson sytuację tę określił jako „królestwo względności”. Koncepcjom katastroficznym przeciwstawiono idee „bezkompromisowego dynamizmu państwowego”, a kolektywizm indywidualizmowi. Również w Polsce należało przemyśleć wiele dotychczasowych pojęć dotyczących kwestii organizacji ustroju państwa czy roli i miejsca jednostki w społeczeństwie, a także chociażby relacji państwa i Kościoła. Zwłaszcza ta ostatnia kwestia wydaje się istotna ze względu na fakt, iż postrzeganie polityki i życia politycznego kształtowało się na podstawie akceptowanego systemu wartości. Problematyka ta znalazła już odzwierciedlenie w licznych publikacjach. Dość imponująco przedstawia się wybór tekstów źródłowych dotyczących tego okresu. Jako uzasadnienie dla przedstawianej czytelnikowi publikacji przywołajmy ocenę wybitnego znawcy koncepcji lat międzywojennych Michała Śliwy, który pisał: „Nade wszystko jednak cennymi komponentami polskiej myśli politycznej, choć nie wszystkich jej nurtów, były ideały demokracji i humanizmu kształtujące nowoczesne postawy obywateli o silnie ugruntowanych zasadach moralno-patriotycznych, a także dążenie do modernizacji życia polskiego. Stanowiła ona istotne źródło wiedzy o rzeczywistości polskiej i była czynnikiem integrującym grupy społeczne i całe społeczeństwo. Spełniała ważne funkcje społeczne i kształcące. Zaspokajała potrzeby psychiczne, intelektualne, polityczne ludzi. Pełniła rolę czynnika identyfikacji grupowej i indywidualnej oraz łącznika między społecznością polską i międzynarodową. Potwierdzała obecność Polski w europejskiej wspólnotie kulturowej. W sumie odzwierciedlała wielce złożony i trudny okres rozwoju narodu i państwa polskiego w dziejach najnowszych”^{*}. Warto dodać, iż od kilku pokoleń ocze-

---

^{*} M. Śliwa, *Spojrzenie w przeszłość polskiej myśli politycznej*, [w:] *Idee w procesie kształtowania współczesnej rzeczywistości polskiej. Nacjonalizm*, red. E. Maj, M. Mi-kołajczyk, M. Śliwa, Kraków 2010, s. 19.

kiwano odzyskania niepodległości, ale zaskakująco niewiele miejsca w prowadzonych rozważaniach zajmowała kwestia organizacji przyszłego państwa. Niezwykła obfitość wypowiedzi mogła więc stanowić pewną próbę nadrobienia zaległości w tym względzie, wiązała się także z dążeniem do stworzenia takiego porządku politycznego, który zapewni bezpieczeństwo odrodzonemu organizmowi politycznemu. Z kolei szereg wyborów dokonanych na początku niepodległości zmuszał do refleksji. Odrzucenie instytucji monarchii generowało potrzebę poszukiwania autorytetu. Dla wielu Polaków naturalnym przywódcą był Józef Piłsudski, którego kult świadomie kreowano po zamachu majowym. Śmierć Piłsudskiego spowodowała dekompozycję obozu władzy, ale także rozpowszechnienie się – zwłaszcza wśród członków obozu sanacyjnego – przekonania, że należy oprzeć się na autorytecie konstytucji. Zupełnie odmiennie opisywali sytuację zwolennicy Romana Dmowskiego. Ale myśl okresu międzywojennego nie da się zamknąć w formule „dwóch trumien” rządzących wyobraźnią Polaków. Próba przełamania antynomii państwo–naród obecna była zresztą w koncepcjach wielu środowisk, jak np. Zaczyn czy Związek Młodych Narodowców.

Z kolei przyjęcie demokratycznej formy rządu generowało konieczność dookreśleń, przy czym uchwalenie Konstytucji marcowej nie oznaczało zakończenia sporów. Niemal nieustanne reformowanie państwa wymuszało opracowanie projektów zmian, a w konsekwencji tworzenie dla nich zaplecza intelektualnego. Obok uwarunkowań o charakterze ideowym znaczące były też różnice pokoleniowe czy geograficzne. Inna mentalność ukształtowana w dawnych zaborach wpływała na sposób formułowania wypowiedzi, ale także koncepcje polityczne. Dla porządku więc przypomnijmy, iż główne ośrodki to Warszawa, Lwów, Poznań, a także Katowice, Wilno i Lublin. Za główne środowiska ideotwórcze uznać można partie polityczne i elity partyjne czy – szerzej – intelektualne. W konsekwencji za podstawę do dokonania wyboru przyjęto wypowiedzi programowe, publicystykę w periodykach oraz w formie książek, a w mniejszym stopniu dokumenty wytworzone przez instytucje państwowe. Znacząca ilość cytowanych wypowiedzi zamieszczonych w niniejszym tomie była pierwotnie opublikowana w czasopiśmie. W ten sposób zwróciliśmy uwagę na

rolę prasy w komunikowaniu politycznym. Mimo wzrostu znaczenia innych mediów to periodyki odgrywały najbardziej znaczącą rolę w upowszechnianiu idei, aczkolwiek u schyłku omawianego okresu obóz rządzący dostrzegł rolę radia i w mniejszym zakresie filmu.

W poszczególnych okresach część środowisk politycznych dążyła do petryfikacji istniejącego ładu politycznego. Znaczącą cezurę stanowi w tym wypadku rok zamachu majowego. W konsekwencji, jak zauważył Karl Mannheim, chcąc zachować istniejący porządek, przestawano dostrzegać rzeczywistą sytuację. Z kolei te grupy, które stan rzeczy negowały, dostrzegały tylko te elementy rzeczywistości, które chciały zanegować. Liczba wypowiedzi drugiego typu jest o wiele większa w naszym wyborze, gdyż mimo ułomności wydawały się nam bardziej inspirujące i, co ważne, w omawianym okresie często były komentowane. Ale w myśleniu o przyszłości, o czym pisał Stanisław Lem, popełniamy często szereg błędów, z których najistotniejszy określił mianem Diora. Popularność koncepcji często wpływała na jej stopień rozpowszechnienia i znajomości. Może to dotyczyć popularności idei totalitarnych, które często bezkrytycznie zapożyczano od myślicieli państw sąsiednich. Inny błąd, określony mianem Archimedesesa, związany jest z brakiem refleksji nad niekwantyfikowalnymi czynnikami zmian. Dziś wiemy, jak mało realne były na przykład pomysły synarchistów, których koncepcje zostały dość szeroko zaprezentowane w niniejszym zbiorze. W ich wypadku można dostrzec i inne skazy – Titanica, czyli zbytniego zadufania, czy w mniejszym wypadku Katona, czyli destrukcji opatrzonej godnością szlachetnej misji.

Pamiętać wszakże należy, że wiele małych lub mało znaczących ugrupowań formułowało programy, które w zmienionych warunkach doczekały się szansy realizacji. Wielu myślicieli, by posłużyć się metaforą Waltera Benjamina, dostrzegało „błysk piorunu”. Przełamywali oni nawyki myślowe, wcześniej dostrzegając zmiany zachodzące w otaczającej rzeczywistości. Ich projekcje i oceny zachowań jeszcze dziś mają często znamiona aktualności. Mowa w tym wypadku o próbie reagowania na obecne nie tylko w okresie międzywojennym poczucie krzywdy. Trudności z włączeniem w obręb wspólnoty tych, którzy kierowali się resentymentem, często generowało dwie strategie: pogardy i pochlebstwa. Charakterystyczne dla środowisk libe-

ralnych piętnowanie postaw nienawiści wiązało się z pochwałą siły i nienawiści obecną w publicystyce części skrajnej prawicy czy radykalnych komunistów*. Obawy były także udziałem mniejszości narodowych. Recenzując jeden z podręczników historii literatury polskiej okresu międzywojennego, Marek Edelman pytał, czy literatura polska to tylko ta „pisana polskimi bukwami”. Fakt przygotowania odrębnej antologii spowodował, iż redaktorzy tomu pominęli programy i publicystykę prezentowaną przez reprezentantów mniejszości. Nie zostały też w szerszym zakresie zaprezentowane poglądy dotyczące praw obywatelskich dla mniejszości. Warto więc przypomnieć, że w polskiej myśli politycznej ukształtowały się trzy główne modele rozwiązania kwestii mniejszościowych: asymilacji państwowej, asymilacji narodowej i w ramach społeczeństwa obywatelskiego.

Ograniczone ramy objętościowe spowodowały, że wiele innych zagadnień zostało tylko zasygnalizowanych. W niewielkim stopniu uwzględniono kwestie polityki zagranicznej czy kultury. Pominięcia, aczkolwiek mogące budzić kontrowersje, wiązały się przede wszystkim z dążeniem do ukazania przemyśleń oryginalnych i słabo znanych. Stąd obecność trudno dostępnych tekstów dotyczących anarchistów czy monarchistów. Chcieliśmy też, oczywiście w skromnym wymiarze, wskazywać nowe obszary badań. Dlatego w zbiorze znalazły się teksty odnoszące się do mało dotychczas eksplorowanej tematyki kobiecej. Część tekstów może stanowić pośrednio polemikę lub potwierdzenie publicystycznej tezy Czesława Miłosza o urzędniczym charakterze przedwojennego państwa. Z kolei dylemat, przed którym stanęliśmy, dotyczący konstrukcji pracy, został rozwiązany zgodnie z obowiązującą dotychczas w nauce polskiej zasadą. Dostrzegając atrakcyjność układu problemowego (zagadnienia gospodarcze czy polityki zagranicznej) oraz mając na uwadze względy dydaktyczne, zdecydowaliśmy się na przyjęcie układu według nurtów politycznych. Wiąże się to z faktem, iż takie ujęcie dominuje w opracowaniach mających charakter podręcznikowy oraz z dostępnością wielu monografii dotyczących poszczególnych

---

* Szerzej A. Leder, *Prześlona rewolucja. Ćwiczenia z logiki historycznej*, Warszawa 2014, s. 29–42.

nurtów. Wzorem dla wyznaczenia kolejności poszczególnym nurtom było odniesienie do uporządkowania ich w znanym i cenionym lubelskim opracowaniu pt. *Więcej niż niepodległość*. Czytelnik opracowania poświęconego na przykład myśli konserwatywnej będzie miał możliwość bezpośredniego odwołania się do wypowiedzi reprezentantów danego nurtu. Z kolei w obrębie każdego z nurtów zastosowano kryterium chronologiczne. Dzięki temu możliwe było zasygnalizowanie kierunków ewolucji opinii i trendów np. w odniesieniu do instytucji państwa.

Prezentując kolejny wybór, chcieliśmy dać czytelnikowi możliwość bezpośredniego obcowania ze źródłem. Każde omówienie zawiera bowiem nawet niezamierzoną interpretację. Zakładamy, iż odbiorca mający wiedzę historyczną będzie mógł odnieść się także do tez Philipa Tetlocka. Stwierdził on, że politycy podejmują decyzje polityczne, które nie są wcale trafniejsze od tych, jakie byłyby udziałem osób niezorientowanych w zagadnieniu. Jedno z jego wyjaśnień wskazuje na identyfikację z określoną postawą polityczną, co wiąże się z konsekwentnym poparciem dla danego stanowiska, nawet wbrew informacjom temu przeciwnym. Pamiętać również należy, iż żadna z idei nie realizuje się w pełni w życiu społecznym. Niezależnie od tego współcześnie możemy dostrzec powrót do części idei powstałych w okresie międzywojennym. Dajemy więc odbiorcy możliwość odpowiedzi na pytanie, czy mamy do czynienia z epigonami, czy twórczymi kontynuatorami dawnych koncepcji. Staraliśmy się bowiem wśród tekstów reprezentatywnych pomieścić także te nieznanne i wartościowe, stąd sięgnęliśmy do publicystyki mniej znanych reprezentantów danego nurtu. Z wyeksplikowanych tu powodów zbiór nasz adresujemy do szerokiego grona odbiorców: studentów, pracowników nauki, a także wszystkich osób zainteresowanych ideami politycznymi.